

La repressió durant la Guerra Civil i la postguerra a Mallorca

Treball Final del Grau de Història

Tutor: Antoni Vives Riera

Facultat de Geografia i Història

Margalida Pons Solivellas
Universitat de Barcelona

Barcelona
2024

UNIVERSITAT^{DE}
BARCELONA

*Vull dedicar aquest treball a les persones
que han estat al meu costat de manera incondicional.*

*A tu, papa, per confiar en jo quan ni tan sols jo ho feia,
per ser el meu admirador des de sempre,
i sentir-te sempre tan prop.*

*A tu mamà, per les cridades dels diumenges durant hores,
que sempre em feien sentir que no estava tan lluny.*

*A tu, Aina, per ser sempre el meu suport i mai deixar-me caure.
Judith, a tu per acompanyar-me des del principi fins al final, juntes.
I a vosaltres, Cristina i Alberto, per fer-me veure que després d'una mala època,
sempre venen coses bones. Gràcies per donar-me la mà.*

*I per acabar, a tu padrí, que esper que des d'allà on siguis,
estiguis orgullós del que estic aconseguint. Una abraçada.*

RESUM

Aquest treball aborda la repressió durant la Guerra Civil a Mallorca i la postguerra, destacant els efectes que va tenir sobre la societat mallorquina i analitza els actors principals, tant els que la provocaren com els que la reberen. Així doncs, es fa una revisió de totes les investigacions i estudis realitzats fins avui dia. S'expliquen les diverses tàctiques repressives, els agents clau i les conseqüències socials i polítiques. L'estudi es divideix en tres blocs: contextualització general de la repressió, anàlisi de casos específics i rol de les dones durant aquest període. D'aquesta manera, es realitzarà una revisió exhaustiva de les investigacions existents sobre el tema.

PARAULES CLAU; repressió, Guerra Civil, Mallorca, persecució, franquisme

ABSTRACT

This work addresses repression during the Spanish Civil War and post-war period in Mallorca, highlighting its effects on Mallorcan society and analyzing the main actors, both those who caused it and those who suffered from it. A comprehensive review of all research and studies conducted to date is provided. It explains the various repressive tactics, key agents involved, and social and political consequences. The study is divided into three sections: general contextualization of repression, analysis of specific cases, and the role of women during this period. A thorough review of existing research on the topic will be conducted.

KEYWORDS; repression, civil war, Mallorca, persecution, franquisme

ÍNDIX

1. Introducció	5
2. Contextualització de la repressió a trets generals. El cas espanyol.	7
3. La repressió durant la guerra i la postguerra a Mallorca	11
3.1 Tàctiques i tècniques emprades	15
3.2 Principals víctimes	20
4. La dona com a subjecte d'estudi	23
4.1 La repressió i tècniques emprades des d'una perspectiva de gènere	30
5. Conclusions	39
Bibliografia	42

1. Introducció

La repressió durant la Guerra Civil ha estat un dels temes més destacats i estudiats de la història espanyola. Un dels conflictes més significatius, que ha marcat de per vida el desenvolupament de l'estat espanyol i la seva població. Van ser anys de molta repressió durant el transcurs de la guerra, però també de postguerra, ja que després de la Guerra Civil esdevé una dictadura que va durar quaranta anys, en la qual, hi ha una repressió constant cap als sectors contraris als ideals franquistes i unes sancions econòmiques, socials i penals dirigides a les persones que lluitaren o es posicionaren en contra d'aquests.

Abans de tot això, es produeix el 1936 un alçament militar per part del bàndol nacional amb la intenció de posar fi a la Segona República mitjançant un cop d'estat. En aquest moment, s'inicia una llarga guerra que involucrarà a gairebé tota la població i comportarà una dura repressió contra aquelles persones que defensaven la república i/o tenien ideologies polítiques contràries a les seves. La geografia d'Espanya quedarà dividida en aquells moments entre els territoris assidus al bàndol nacional i els que eren fidels a la República. Sens dubte, hi haurà repressions i actes violents per part dels dos bàndols, però serà en els territoris franquistes on aquests es faran més evidents. Un d'aquests llocs és l'illa de Mallorca, que quedarà dins el territori sublevat i, per tant, els sectors afins a la defensa de la República patiran una sèrie de mesures repressives per tal d'escarmentar aquesta part de la població i atemorir a qualsevol persona que fos contrària a aquests.

Aquest treball consisteix en una recopilació, revisió i anàlisi dels estudis existents sobre la repressió a Mallorca durant la Guerra Civil i la postguerra. Un dels punts principals és proporcionar una visió general actualitzada i completa de l'estat actual del coneixement en aquest àmbit particular i quines són les mancances que podem trobar quant a informació, dades i coneixements. Per tant, s'identificaran les investigacions més rellevants, enfocaments metodològics i debats sobre aquest camp. Amb tot, una de les qüestions principals és valorar els criteris utilitzats i discernir quins emplaçaments han estat objecte d'estudi i quins altres no.

Un altre objectiu és analitzar els diferents estudis realitzats en aquest àmbit per poder saber quins llocs varen patir amb més intensitat la repressió franquista a l'illa i, d'altra banda, quines semblances podem trobar amb la repressió exercida a Espanya. Per tant, es farà una

exhaustiva revisió dels diferents articles i llibres existents sobre la Guerra Civil a Mallorca i els possibles casos de repressió durant el conflicte civil i en els anys posteriors. Es buscaran casos concrets de repressió social i política en el territori insular. Es consultaran els principals autors que han estudiat sobre el cas de Mallorca i, també els més destacats sobre Espanya, incloent-hi llibres, articles acadèmics i estudis. Aquesta anàlisi permetrà identificar patrons de repressió, actors clau i contextos específics de violència.

Es farà un anàlisi comparatiu entre els diferents casos de repressió en els diferents territoris. Es compararan els estudis fets sobre Mallorca amb la situació general d'Espanya durant la Guerra Civil. Aquest enfocament comparatiu permetrà contextualitzar la repressió a Mallorca dins del panorama general de la guerra i entendre'n les similituds i diferències amb altres àrees del país. A partir de la informació recopilada i analitzada, s'elaboraran conclusions sobre la natura, les causes i les conseqüències de la repressió a Mallorca durant la Guerra Civil. Es discutiran les implicacions d'aquestes investigacions per a la comprensió més àmplia de la història de l'illa i s'hi identificaran possibles àrees de recerca futura.

L'estudi es divideix en quatre blocs: El primer serveix per contextualitzar la repressió de la Guerra Civil a trets generals. Es parteix de l'estat de la qüestió de Francisco Espinosa del *La investigación de la represión franquista 40 años después*, publicat l'any 2020. D'aquesta manera, ens aproximarem a la realitat de la repressió a Espanya i els estudis que han tractat aquest tema durant aquests anys.

En segon lloc, s'explicaran els principals treballs sobre casos de repressió obtinguts i es farà una anàlisi sobre aquests. A través dels estudis, s'identificaran les forces repressives, els mètodes utilitzats i les conseqüències d'aquestes accions. Es recopilaran les diferents tàctiques i tècniques que els estudis han recollit, així com el nombre i el perfil de les persones executades durant aquest període. D'altra banda, s'identificaran els llocs específics on es va dur a terme la repressió, com presons, camps de concentració o llocs d'execució, i el seu paper en el control i la coerció de la població.

El tercer punt aborda la recerca d'estudis realitzats sobre el paper de les dones durant la Guerra Civil i la postguerra, així com la repressió que van patir en aquest període. Es recopilaran els treballs de Ginard, Ferón, i altres autors sobre les zones penitenciàries específiques per a dones. A més, es resumiran, analitzaran i es posaran en diàleg els articles i

llibres principals dels diferents historiadors, organitzant-los de manera estructurada. Això inclourà la categorització dels diferents enfocaments, teories, metodologies i arguments presentats en els textos. També es buscaran aspectes que puguin faltar en aquest camp d'estudi i es discutiran possibles línies d'investigació futures.

2. Contextualització de la repressió a trets generals. El cas espanyol.

Durant la Guerra Civil Espanyola i en els anys posteriors a la seva finalització es produí una repressió política i social sense precedents per part del bàndol franquista contra aquells considerats com a enemics ideològics, incloent-hi republicans, comunistes, socialistes, anarquistes, sindicalistes i tota persona percebuda com a opositora del règim. Amb els diferents estudis de Parron, Espinosa i Preston, entre d'altres, s'intentarà dur a terme una contextualització sobre la repressió a Espanya.

Per Parron, una de les claus per entendre la gran repressió exercida a Mallorca és la situació estratègica de l'illa. Un territori que podia servir d'en clau per dominar la zona de la costa del llevant peninsular i la mar Mediterrània. Aquest hi fa referència, exposant que l'illa de Mallorca es convertí en un fortí que els nacionals volien garantir a tot preu i, en conseqüència, exerciren una forta repressió cap als sectors republicans. “Desde ese momento Mallorca se convierte en una base aeronaval de primer orden al servicio del bando rebelde con un papel estratégico en los bombardeos de las zonas republicanas del levante peninsular. La mañana del día 13 tres aviones italianos realizan un salvaje bombardeo sobre el barrio portuario de La Marina, causando un número por determinar de víctimas, entre veinte y cuarenta”¹.

En aquest sentit, Preston descriu el sistema judicial repressor que es va implementar a Espanya a partir de l'abril del 1939, després de la derrota dels rojos, sense canvis significatius respecte a l'utilitzat pels nacionalistes durant la guerra civil. És a dir, les formes d'acusació i justícia eren pràcticament les mateixes que les exercides durant la guerra. L'autor afirma que les accions considerades com a contràries al moviment podien ser jutjades com a delictes de

¹Parron, “La represión franquista en Ibiza y Formentera”, a *Guerra i repressió franquista a les Balears* per Ruiz Acevedo (Cornellà del Llobregat, 2015), p. 35.

rebel·lió militar i, per tant, sotmeses a jurisdicció militar, fet que implicava un Consell de Guerra.

Espinosa exposa que l'accés a documentació sobre aquest període històric ha estat durant gairebé vint anys baix censura. Segons l'historiador, comencen a ser accessibles el 1978 i no és fins a l'any 1997 quan els arxius de les Auditories es comencen a obrir, però només per a l'acadèmica. Així doncs, aquesta havia estat objecte de censura i manipulació constant. Òbviament, abans del 1978, durant la dictadura franquista, la documentació va romandre totalment inaccessible. Malgrat el treball d'investigadors i activistes per al descobriment de la veritat històrica, la justícia i la reconciliació, han existit durant molts anys innumerables barreres burocràtiques i polítiques que han dificultat la comprensió completa d'aquest capítol de la història espanyola, tal com ens apunta Espinosa². En efecte, com argumenta l'autor, han existit grans traves a l'hora d'accedir als arxius sobre les víctimes de la repressió i una manipulació de xifres per part d'algunes figures franquistes, com ara el general Salas Larrazábal, amb l'objectiu de distorsionar la realitat de la repressió i perpetuar una narrativa determinada sobre el conflicte. Aquestes dificultats per accedir als arxius han anat desapareixent lentament amb el pas del temps, tot i la resistència institucional.

Dintre d'aquesta línia d'investigació sobre l'estudi de la repressió franquista, Alberto Reig Tapia s'erigeix en una referència fonamental, així com altres experts com Ian Gibson i Carlos Fernández Santander en l'obertura de noves línies de recerca i investigació. D'altra banda, Espinosa assenyala una manca de suport institucional i certa resistència política a confrontar el passat franquista i destaca la feina independent dels investigadors, en un context de silenci i oblit imposat durant la transició democràtica. Tot i això, durant la primera dècada del segle XXI, a través d'importants avenços en la investigació històrica sobre la repressió franquista, aquest apunta que es produeixen millores pel que fa a la investigació. El moviment per la memòria històrica a Espanya iniciat el 1996-97 i consolidat a partir del 2002 estableix un nou paradigma pels estudis en aquest camp.

D'altra banda, Espinosa argumenta que el fet que a molts llocs d'Espanya triomfés el cop d'estat sense gaire oposició va determinar l'*statu quo* i, per tant, no podem parlar de guerra, sinó de repressió. "Nosotros mismos fuimos víctimas de este legado al titular nuestros libros "La guerra civil en...". Al investigar lo ocurrido en las provincias en que triunfó en poco

² Espinosa Maestre, "La investigación de la represión franquista 40 años después (1979-2020)" (Navarra, 2021).

tiempo la sublevación vimos que el concepto de guerra civil no valía para ellas, ya que allí solo hubo golpe militar y represión...”³

Segons Espinosa, la narrativa oficial del franquisme, dissenyada per legitimar el seu règim, es va construir sobre termes com “guerra civil” o fins i tot, “croada” o “Glorios Alçament Nacional” per descriure el seu cop militar. De la mateixa manera, el franquisme també disfressava la seva violència i els seus assassinats camuflats per unes paraules que no s'utilitzaven si es tractava del mateix fet per part de l'enemic. “El franquismo también fue experto en el doble lenguaje, como bien muestra el hecho de que mientras los rojos asesinaban, ellos se limitaban a fusilar.”⁴ Tota aquesta retòrica serví per encobrir la brutalitat de la seva repressió. Aquesta manipulació del llenguatge persisteix fins avui, influint en la percepció pública dels esdeveniments històrics i dificultant la reconciliació i la memòria col·lectiva. Aquests assassinats i la repressió exercida cap als detractors va ser practicada de forma planificada i perfectament organitzada a través de tots els estaments del bàndol. Així doncs, en l'ala republicana trobàvem cercles radicals incontrolables que actuaven de manera independent. Mentre que en el cas dels franquistes, la repressió es duia a terme d'una forma estructurada i sistematitzada.

Espinosa aborda la dificultat per reconciliar la societat i reivindicar la memòria col·lectiva i la investigació acadèmica independent. La transició democràtica a Espanya, tot i la seva transcendència en l'estabilitat política del país, va deixar pendent la reconciliació i la justícia per a les víctimes de la repressió durant la Guerra Civil. Aquest fet evidencia que hi ha una part fonamental de la història que no ha estat tancada. En una línia semblant, Preston argumenta que la reconciliació només es pot donar deixant enrere els ressentiments i les emocions negatives que van sorgir durant el conflicte i acceptant les responsabilitats dels actes. “Es preciso liquidar los odios y pasiones de nuestra pasada guerra, pero no al estilo liberal, con sus monstruosas y suicidas amnistías, que encierran más de estafa que de perdón, sino por la redención de la pena por el trabajo, con el arrepentimiento y con la penitencia; quien otra cosa piense, o peca de inconsciencia o de traición.”⁵ En aquest aspecte, Garí corrobora les afirmacions de Preston, que titllà a la persecució i la matança d'un gran nombre

³Espinosa Maestre, “La investigación de la represión franquista 40 años después (1979-2020)” (Navarra, 2021), p. 14.

⁴Espinosa Maestre, “La investigación de la represión franquista 40 años después (1979-2020)” (Navarra, 2021), p. 15.

⁵Preston, “El Holocausto español: odio y exterminio en la Guerra Civil y después” (Barcelona, 2011), p. 846.

de persones del bàndol republicà o contràries als ideals franquistes d'un holocaust. "Preston afirma a la seva obra *El Holocausto español* que, durant el conflicte, entorn de 200.000 persones foren executades d'una manera extrajudicial o a través precaris processos legals. A més, indica que almenys 300.000 persones varen morir en combat i un nombre desconegut d'homes, dones, nins i nines van ser víctimes de bombardejos. Sense deixar de banda les persones que varen morir de fam i malalties a les presons i als camps de concentració, a més del mig milió de persones s'exiliaren convertint-se així en refugiats polítics."⁶ Així doncs, durant el transcurs del conflicte civil, Garí argumenta que les persones foren executades de forma extrajudicial i a través d'uns processos legals precaris que resultaren en milers de morts no identificats.

Espinosa conclou que en el procés d'investigació hi manca un model de treball definit i criteris uniformes per a la recerca. Aquesta absència d'una coordinació institucional des del principi ha portat a una varietat d'enfocaments i mètodes per part dels historiadors, fet que dificulta la comparació i la precisió de les xifres sobre els represaliats. Per exemple, alguns estudis separen les víctimes per la causa de la seva mort (execucions extrajudicials, condicions de presó o bombardejos), mentre que altres mesclen aquestes categories. Això ens demostra que hi ha una falta de consonància. Espinosa, doncs, subratlla les dificultats inherents a la investigació a causa de la manca d'un model de treball unificat des del principi. Les xifres han variat al llarg del temps i segons les regions. Per exemple, han augmentat a províncies com Alacant, Badajoz, Balears, i han disminuït al País Basc i Navarra a causa de l'aplicació de nous criteris sobre la tipologia de les víctimes. "Existe un problema de base que a estas alturas resulta irresoluble. Al no existir desde el principio, dada la dejación de las instituciones que debieran haber tomado la iniciativa, un modelo de trabajo definido, la investigación de la represión se abordó con diferentes criterios no siempre fáciles de unificar."⁷

En aquest sentit, Preston argumenta la repressió franquista va ser sistemàtica i brutal i, a més, com s'ha mencionat abans, emprà el terme holocaust per descriure-la. Aquesta va ser destinada no només a eliminar els opositors polítics sinó també a instaurar un règim de terror,

⁶Garí Salleras, "La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939)" (Mallorca, 2017), p. 116.

⁷Espinosa Maestre, "La investigación de la represión franquista 40 años después (1979-2020)" (Navarra, 2021), p. 26.

consolidant així el poder de Franco. Segons ell, la violència franquista es va caracteritzar per execucions massives i empresonaments arbitraris.

En definitiva, els estudis de Massot revelen la importància estratègica de Mallorca i el desenvolupament de tàctiques militars amb la contribució d'Itàlia. De la mateixa manera, Espinosa argumenta les traves i la censura que va dificultar l'accés a la documentació històrica durant molt de temps, mentre que Preston titula holocaust a la gran massacre que es produí, donades les circumstàncies, destacant la importància de la veritat i la justícia en el procés de curació i reconciliació nacional.

3. La repressió durant la guerra i la postguerra a Mallorca

En aquest apartat es fa un anàlisi sobre la repressió a l'illa de Mallorca a través dels diferents estudis realitzats per Massot, Garí, Busquets, entre altres. S'intentarà entendre de quina manera dugueren a terme la repressió, com va ser gestionada i a qui afectà principalment aquesta opressió.

Massot i Muntaner⁸ explica que la repressió a Mallorca ja era un fet realment conegut perquè l'illa ja era un centre turístic important i, a més, la premsa republicana publicarà nombrosos articles sobre la situació de les Balears. Això adquirirà un nou relleu, ja que, la premsa europea, sobretot la francesa i britànica, a causa de la presència italiana a Mallorca a partir de l'agost del 1936. No obstant això, Massot assenyala que l'element decisiu sobre la difusió del que passava a la Mallorca *nacionalista* va ser la publicació de llibres on explicaven el que estava passant. A més, afirma que la població mallorquina l'any 1936 no tenia gaire inquietuds polítiques i que, malgrat que el conjunt a les eleccions aportés posicions dretanes, admetia de grat la República.

L'historiador Garí exposa com és indubtable que la consolidació del cop d'estat a Mallorca va produir detencions, afusellaments massius a civils, militants polítics o simpatitzants i sindicats obrers o esquerrans. És ben cert que hi havia dos bàndols, però és necessari matisar-la. Segons alguns historiadors, existeixen pocs paral·lelismes entre la repressió

⁸Massot i Muntaner, "Las etapas de la represión en Mallorca (1936-1939)" (Cornellà del Llobregat, 2015), p. 5-8.

nacional i la republicana. En la repressió de la zona republicana els crims comesos eren en contra de la voluntat de les autoritats republicanes o bé, per l'absència de forces d'ordre disponibles. Mentre que la zona nacional la repressió fou brutal, sistemàtica i exercida per unitats organitzades i entrenades. “El seu propòsit no era d’altre que la liquidació definitiva d’un sistema de govern democràtic, que també es va convertir en un procés d’eliminació de persones.”⁹ Ferón també parla sobre això, on defensa que les autoritats militars rebels s’apoderaren de gairebé tot l’arxipèlag balear i es proposaren neutralitzar qualsevol acció resistent del Front Popular.

Segons Massot, l’arribada del comte Rossi i el desembarcament de l’expedició republicana liderada pel capità Bayo van marcar un punt d’inflexió, intensificant la repressió i portant a un clima de tensió i por a l’illa. El desembarcament per part del capità Bayo no aconseguí els seus objectius i, d’altra banda, exaltà encara més els ànims de por i venjança sobre els sectors republicans. Al mateix temps, el context geopolític de Mallorca durant la guerra, aïllat per un mar hostil i temerosa d’una possible invasió republicana des de Catalunya contribuïren a radicalitzar les postures dels elements més exaltats del “Moviment”. Manuel Pérez coincideix que el gran responsable de l’inici de l’eliminació dels elements esquerres va ser a causa del comte Rossi. Tot i això, aquest no va arribar fins al 26 d’agost a Mallorca, dues setmanes després del desembarcament del capità Bayo a les costes de Porto Cristo i de Son Servera. A més, Mallorca havia quedat aïllada en un mar hostil al costat de la Menorca republicana i no molt a lluny de Barcelona i València, també republicanes. Ferón també parla sobre això, on diu que a mitjan agost de 1936 hi ha un ambient crispat a causa de la fracassada expedició del capità Bayo i la intervenció del feixista comte Rossi. Com a complement, des de l’octubre del 1936 es dugueren a terme a Mallorca dotzenes de consells de guerra que, encara que mantinguessin, en general, les formes procedimentals reglades, vulneraven completament les més elementals garanties processals.¹⁰ La majoria dels casos els acusats no tenien l’oportunitat de disposar d’una defensa mínimament professional.

Massot assenyala que la repressió no es va limitar als combatents republicans, sinó que es va estendre a civils, periodistes estrangers i fins i tot aquells que simplement tenien idees

⁹Garí Salleras, “La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939)” (Mallorca, 2017), p. 114.

¹⁰Ginard i Ferón, “La repressió política a les Balears sota el franquisme: de la Guerra Civil al final de la dictadura (1936-1975)” (Castelló, 2012), p. 300.

polítiques o socials considerades perilloses per les autoritats. De fet, també explica que hi hagué certes protestes per part d'algunes persones i denúncies sobre la brutalitat exercida, com la carta anònima dirigida al governador civil, Antonio Álvarez-Ossorio. No obstant això, la repressió no va cessar. Fins i tot després de la guerra civil, amb la implementació de la Llei de Responsabilitats Polítiques, la persecució i el càstig van continuar, afectant milers de persones innocents i endarrerint qualsevol intent de reconciliació entre la societat mallorquina. Ferón exposa que el recompte del nombre de morts per les represàlies franquistes a Mallorca durant la Guerra Civil ha generat una considerable controvèrsia que encara està lluny de ser resolta. Massot ha donat a conèixer estimacions d'entorn dels dos mil morts a partir d'informacions procedents dels militars mallorquins, contrastades amb documentació italiana i testimonis que treballaven a la Capitanía General. Però la dificultat és que hi ha casos en què és impossible estimar la causa exacta d'una mort.

Una vegada iniciada la guerra, l'esquema d'actuació planificat fou molt similar a totes les ciutats i municipis de l'Estat espanyol. A Mallorca, seguint les instruccions del general Mola, es varen començar a destituir totes les persones del govern que hi havia en aquells moments. Garí explica com el governador civil de les Balears, Antonio Espina i les principals autoritats provincials, foren destituïts a punta de pistola. Els responsables de la destitució dels ajuntaments seria dut a terme pels falangistes i la Guàrdia civil, que seran els principals responsables. Massot, d'altra banda, expressa que per assegurar la situació dugueren a terme operacions de llimpiesa a tota l'illa, consistia en la cerca d'armes amagades i de presoners sospitosos que anaven en contra del nou règim. Mentrestant, Manuel Pérez conta com en els primers dies del moviment els falangistes concentraren les seves forces en aturar els treballadors de les organitzacions més significatives, i eren traslladats al *cuartel general*, on eren insultats, apallissats i obligats a beure mig litre d'oli de ricí. Ferón assenyala que, tot i aquestes privacions de llibertat dels primers dies anaren acompanyades de pallisses i d'altres formes de vexació, però, en general no implicaren morts.

Així doncs, Massot argumenta que a partir d'aquí la vida humana va començar a perdre valor i els sentiments d'odi i de venjança varen començar a florir. “Así, pues, ya antes de la llegada del conde Rossi Mallorca se convirtió en un inmenso cementerio, en el que nadie se sentía

seguro y en el que todo el mundo tenía licencia para matar.”¹¹ Va ser, doncs, l’arribada d’aquest militar italià un moment clau per al de venir de la repressió a l’illa de Mallorca. La seva figura representa un dels moments més tràgics per a la societat de l’illa a causa de les seves mesures repressives i tots els assassinats que perpetrà. En la memòria col·lectiva encara perdura el nom d’aquest personatge, conegut i odiat per molts. Una resistència gens justificada, ja que, com argumenta Ferón, la resistència va ser escassa perquè només va haver-hi una vaga general a Palma i incidents protagonitzats per carrabiners i militants d’esquerra als pobles, i on les operacions bèl·liques de l’anomenat Front de Manacor havien durat escassament tres setmanes.

Una repressió que s’ha de tenir en compte i que, Busquets menciona és la lingüística. La repressió cap a la cultura i llengua catalana que es va començar a donar a partir dels anys quaranta. La publicació en català i l’entitat varen desaparèixer amb el cop d’estat. Si és cert que trobam autors que defensaven la llengua catalana davant aquesta censura, però tenien una incidència minoritària. Tot i això, el català era la llengua habitual en converses de carrer i familiars per gran part de la població. “Això no obstant, el règim defensava de forma nítida l’ús públic de la llengua castellana i es va continuar insistint, una i altra vegada, tant en els mitjans de comunicació com en el sistema educatiu, l’espanyolitat de Mallorca, seguint amb el mateix èmfasi de les proclames de la falange”.¹² Per tant, és evident que no només existia un tipus de repressió a Mallorca, sinó que també hi hagué una repressió en contra de la cultura i llengua pròpia de l’illa, així com passava a la resta de Països Catalans.

Amb tot, l’arribada del comte Rossi i l’expedició del capità Bayo van intensificar la violència i el clima de por. A més, la repressió no es va limitar a l’àmbit polític, sinó que també va incloure una agressiva política contra la cultura i la llengua catalana. Tot plegat va tenir conseqüències devastadores per a la societat mallorquina, endarrerint la reconciliació i deixant una empremta profunda en la memòria col·lectiva de l’illa.

¹¹Massot i Muntaner, “Las etapas de la represión en Mallorca (1936-1939)” (Cornellà del Llobregat, 2015), p. 5-8.

¹²Busquets, “Les dificultats d’articulació de l’oposició antifranquista: el cas de Mallorca” (Barcelona, 2011), p. 41.

3.1 Tàctiques i tècniques emprades

Les formes de coerció cap a la societat varen ser variades i tenien com a objectiu instaurar un clima de por a tota l'illa. Molts autors han investigat quines varen ser les tàctiques i tècniques que varen emprar durant la repressió en contra dels republicans i les persones considerades enemigues del règim. A través dels diferents estudis de Garí, Busquets, Preston podem comprovar el sistema que implementaren a l'illa de Mallorca.

Així com explica l'historiador Garí, la Guerra Civil espanyola va comportar la voluntat d'exterminar l'enemic. Evidentment, tant en el bàndol republicà com a la zona franquista es va aplicar la repressió i, es varen eliminar moltes persones. L'autor destaca i deixa clar que, la repressió que es va dur a terme a la zona republicana va ser descontrolada i mitigada en poc temps, mentre que la nacional fou planificada i sistemàtica per les autoritats franquistes i que va continuar després de finalitzar la Guerra Civil.¹³ Ibañez defensa que, la repressió pretenia afermar el poder de la nova autoritat, amb un personal disposat al seu manteniment i un sistema judicial al seu servei, institucionalitzant-la. Mentre que Busquets diu que la repressió va ser selectiva i indiscriminada i que, en la memòria col·lectiva encara es reflecteix la por, el temor i l'absoluta desconfiança, ja que les acusacions foren múltiples.¹⁴

A més de la repressió, Busquets destaca que algunes qüestions rellevants d'aquesta època varen ser la importància del militarisme i del feixisme. L'alineació de gran part dels sectors eclesiàstics amb el nou règim franquista, els bombardejos que es feien a Catalunya i el País Valencià i que partien de Mallorca, sobretot l'aviació italiana, però també per part de les forces alemanyes. A més, l'autor fa èmfasi que a través de la història oral i de testimonis es pot aprofundir en l'ambient social que es va crear. Els diaris, periòdics i ràdio exercien una gran influència sobre l'opinió pública, i els aparells ideològics franquistes i l'església foren determinants des del primer moment.¹⁵

¹³Garí Salleras, "La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939)".(Mallorca, 2017), p. 223.

¹⁴Busquets, "Les dificultats d'articulació de l'oposició antifranquista: el cas de Mallorca" (Barcelona, 2011), p. 40.

¹⁵Busquets, "Les dificultats d'articulació de l'oposició antifranquista: el cas de Mallorca" (Barcelona, 2011), p. 41.

Garí explica que entre els mesos de juliol i abril, els territoris conquerits pels revoltats militars varen començar a dur a terme execucions massives a totes aquelles persones que eren contràries al règim. A part de les execucions, també varen captivar a presons i camps de concentració durant llargs períodes. Hi havia llistes de noms de les persones que havien de ser eliminades, torturades, perseguides, etc. Per tant, hi havia una discriminació sistemàtica cap a una part de la població anomenada “republicana”, “roja” o “no afecta”, que fou considerada –en el llenguatge emprat pel règim imposat per les armes– com a “criminal”.¹⁶ I per poder dur a terme aquesta eliminació ideològica s'utilitzaren diferents modalitats i tècniques de diferents graus que foren emprats pels grans grups de poder.

Així com destaca Garí, les modalitats i sistemes repressius a Mallorca durant el transcurs de la Guerra Civil espanyola no es diferenciaven dels aplicats a la resta de la zona nacional, és a dir, de la resta d'Espanya. Això és una mostra més que la repressió fou planificada i que existí un gran contacte entre les autoritats i els agents repressors. Les modalitats a Mallorca inclouen des de l'execució extrajudicial (passejos i tretes), la duresa de la pena de mort i l'empresonament, que es pot considerar com a repressió major o gran repressió, i fins a arribar al suïcidi, tortures, mutilacions, humiliacions públiques, suborns, vexacions... Aquests tipus de sistemes varen provocar diversos assassinats i desaparicions de centenars d'homes. Un altre detall important és que els sistemes repressius foren els símbols de la por que trobam relacionats amb els espais de la repressió (cementiris, quarters de policia, Falange...). L'oli de ricí o de motor, els bassots de sang, les armes, seran símbols de la repressió de la Guerra Civil. Ibañez¹⁷ també explica com la Guàrdia Civil s'encarregava de prendre el control a certs pobles de Mallorca, i també tengueren un paper significatiu en la repressió.

Garí exposa que una vegada finalitzat el conflicte, les noves autoritats i la historiografia franquista s'encarregaren de minimitzar els episodis de la repressió. D'aquesta manera, aquesta informació fou ocultada durant dècades i, en molts de casos, la realitat fou distorsionada per atribuir moltes atrocitats al bàndol republicà. Però, així i tot, la gran feina dels historiadors i investigadors ha fet que puguem saber les diverses tècniques emprades pels

¹⁶Garí Salleras, “La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939)” (Mallorca, 2017), p. 233.

¹⁷Ibañez Juncosa, “El republicanisme d'esquerres a Mallorca. El cas de Lambert Juncosa Iglesias” (Mallorca, 2020).

nacionals, una d'aquestes varen ser els segrestos. A partir de l'horabaixa del 19 de juliol de 1936, el clima de terror es va instal·lar a Palma i a tots els municipis de Palma. Començaren aquí les diverses cerques i detencions de les persones contràries, així com polítics i sindicalistes que estaven dins les llistes d'afiliats dels partits socialistes o republicans. Així doncs, hi haurà centenars de detencions i robatoris d'objectes personals i diners als domicilis dels afectats. Els segrestos i "passejos" són pràctiques repressives que trobam a diverses zones de l'Estat Espanyol on va triomfar la sublevació militar. El professor Javier Rodríguez defineix aquestes modalitats que no tenien cap classe de judici previ. D'aquesta manera, es pot parlar de diverses execucions que es varen fer sense aquest ni cap defensa per part dels que eren assassinats.

Garí explica que aquesta modalitat repressiva es va donar a tota la geografia espanyola, sempre d'una manera desmesurada i pròpia segons la zona en què estaven. Evidentment, la seva intenció era acabar en la major part de les autoritats polítiques i dirigents dels diversos partits. Aquesta modalitat era duta a terme per grups de poder de la repressió formats per guàrdies civils i civils conservadors, i a vegades, comptaven amb l'ajuda de col·laboradors de familiars de la víctima que s'encarregaven de delatar-la.

L'autor argumenta que, generalment, aquestes persones eren segrestades als seus domicilis i, seguidament, empresonades a centres municipals, quarters de Falange i altres dependències. Després, ja arribada la nit, s'iniciava la darrera part d'aquest sistema. Un vehicle carregat de feixistes armats anava a cercar els presoners, i una vegada carregats eren dirigits al cementiri més proper o d'un altre municipi, on eren col·locats davant una paret i, posteriorment, afusellats. No obstant això, també hi havia els passejos, que aquests consistien a baixar al lloc d'execució i els falangistes feien caminar a les víctimes uns metres i després els disparaven per l'esquena fins a matar-los. Aquesta modalitat ompliria de cadàvers les voreres de les carreteres, camins, descampats, parets de cementiris, i fins i tot, alguns carrers i platges. Això deixa veure que la gent del poble, que transitava pels municipis on s'havien comès les diverses execucions, a vegades es trobaven els cadàvers en estat de descomposició. Així com exposa Garí, aquesta tècnica no tenia altra intenció que fos d'exemple per a la resta de persones, com una amenaça del que passaria si s'oposaven a les seves directrius. Per tant, era una manera de paralitzar qualsevol moviment d'oposició. "Cuando la muerte se producía en

las tapias de los cementerios, el monte o un camino vecinal de la propia localidad, se pretendía que el castigo sirviera de ejemplo al resto de la población.”¹⁸

Garí argumenta que els cadàvers eren enterrats amb roba interior i a vegades, nus. Un dels cementiris més representatius fou el de Palma, ja que va ser l'indret on assassinaren a centenars de persones. La gran majoria foren enterrades a la zona de *Hoyos*, estaven repartits en fosses i distribuïdes en un nombre indeterminat d'excavacions rectangulars. “La documentació testimonial i escrita indica que els assassinats es duïen a terme a les parets del cementiri o altres indrets del terme municipal de Palma. Posteriorment els cossos eres dipositats a les dependències del cementiri pels empleats municipals. També trobam casos en que les víctimes eres deixades prop del cementiri.”¹⁹ Una vegada més cada clar la gran violència que sofriren les persones que foren assassinades, i amb la cruesa en què foren tractades.

Garí explica que, pel que fa a la resta de municipis, es pot dir que s'utilitzava la mateixa sistemàtica i les víctimes eren enterrades directament en una fossa cavada dins el recinte del cementiri municipal. Normalment, s'empraven les zones on no hi havia moltes sepultures i, per tant, hi havia espai per poder fer aquestes fosses comunes i dipositar els cossos. Moltes vegades el que passava amb aquesta tècnica emprada és, que la major part de les vegades, no es sap on exactament foren assassinats ni enterrats. El registre podia ser de dues formes; com a persona coneguda o desconeguda. Això feia molt difícil la recerca de les famílies cap als seus familiars que havien desaparegut o havien estat assassinats, donant peu a una angoixa que durava anys. Així com diu Garí, aquesta modalitat repressiva fou de les més utilitzades durant els primers mesos de guerra i ocasionaren centenars de morts.

Igualment, Garí exposa una altra mètode repressiu que emprava el bàndol sublevat; les tretes. La intenció d'aquesta nova tècnica era l'ocultació dels crims. Es va començar a incorporar a finals de 1936, i fou un dels fets més polèmics. L'investigador Santos Julià defineix les tretes “com una de les formes de violència emprades durant el conflicte –com també ho foren els passeos i les checas– que es van establir als territoris conquerits per l'Exèrcit colpista arreu de l'Estat espanyol.» Indubtablement, és un altre fet que corrobora la planificació de la

¹⁸Garí Salleras, “La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939)” (Mallorca, 2017), p. 240.

¹⁹Garí Salleras, “La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939)” (Mallorca, 2017), p. 246

repressió.²⁰ El procediment consistia en l'extracció massiva i sistemàtica dels presos amb l'únic objectiu de ser assassinats. Les víctimes eren tretes en base a criteris globals, religiosos, estatus social, entre altres. “Com hem vist, les tretes de presos varen començar molt prest, a partir d'agost de 1936, això no vol que no n'hi haguessin abans. Si varen ser-hi, segurament procedien de la presó Provincial o del Castell de Bellver.”²¹

De les tretes entre el mes de juliol i agost es pot dir que es donaren un total de trenta-quatre posades en llibertat i vint acabaren amb assassinat, majoritàriament als murs del cementiri de Palma o als afores de la capital. Garí destaca que pel cas de Mallorca es troben diferències casuístiques en l'aplicació del sistema de tretes. Per això cal fer una diferenciació important entre la treta de presó amb un resultat de mort a les tretes sense una execució inicial sinó que fou posterior, i les tretes on finalment no hi hagué mort. Les tretes de presó s'incrementaren notablement a partir de novembre. L'escriptor holandès instal·lat a Mallorca, Jean Schalekamp, també recordava la mecànica de les tretes massives, coincidint amb el 20 de novembre, data de l'afusellament del cap de la Falange, José Antonio Primo de Rivera que va provocar agitació als voltants de la presó de Can Mir.

Garí explica una darrera modalitat repressiva que es posa en marxa a partir de 1937, les penes de mort dictades pels tribunals franquistes. Els afusellaments o les penes de mort es donaren a les parets dels cementiris de Palma, Inca, Manacor i a la presó d'Illetes.²² El procediment no va ser altra cosa que ja l'explicat anteriorment, però aplicat d'una manera més freda i sistemàtica. Els judicis sumaríssims s'iniciaven amb l'obertura d'un expedient que anava a les persones que havien ostentat algun càrrec en els partits de la coalició del Front Popular o bé sospitosos de simpatitzar amb la coalició política d'esquerres.

De la mateixa manera, Preston també descriu una varietat de mètodes emprats per consolidar el poder i suprimir l'oposició. Posa èmfasi en l'ús recurrent de la violència com a eina principal de repressió. Això incloïa execucions sumàries, tortures i assassinats d'opositors polítics, tant durant la Guerra Civil com els anys posteriors. “El objetivo era exterminar o

²⁰Garí Salleras, “La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939)” (Mallorca, 2017), p. 252.

²¹Garí Salleras, “La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939)” (Mallorca, 2017), p. 253.

²²Garí Salleras, “La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939)” (Mallorca, 2017), p. 274.

aterrorizar a la clase obrera y la burguesía liberal hacia una pasividad casi total.”²³ De la mateixa manera, s'establien diferents camps de concentració i presons per reclutar milers de republicans i sospitosos de ser opositors. Aquests eren tractats en condicions lamentables. D'altra banda, assegura la propaganda també era utilitzada per legitimar el seu règim i demonitzar els seus enemics. Esmenta que el control estricte de la premsa, la ràdio i altres mitjans de comunicació va ser clau per mantenir el control sobre la població. Finalment, també sosté que la prohibició de les llengües regionals i la cultura pròpia dels pobles varen ser suprimides per tal d'erradicar qualsevol sentiment nacionalista.

Evidentment, hi havia altres modalitats repressives com les tortures i els suïcidis que també patien els represaliats, per tant, la repressió que vivien eren molt intenses i podia ser de diverses maneres. Cal mencionar també els camps de concentració que hi hagué a Mallorca. Garí comenta que tenien la finalitat de realitzar obres públiques i la fortificació de l'illa. S'ha de comentar, però, que la majoria dels presos no eren de Mallorca sinó de la península. Tot i això, els presos mallorquins, en un principi, eren els qui s'encarregaven de la construcció dels centres penitenciaris. Tenien unes condicions de vida molt dures i poc higièniques; molts moriren de tuberculosi i de malalties respiratòries.

En conclusió, podem dir que les condicions que patiren els republicans i socialistes foren molt dures ja que la violència exercida cap a ells fou excessiva i, evidentment, plantejada de manera sistèmica per part del bàndol franquista. S'han pogut destacar, sobretot, els estudis de Garí, ja que és un dels historiadors que més recerca ha realitzat sobre la repressió en el cas de Mallorca i les víctimes s'han pogut analitzar i consultar sobre aquest fet.

3.2 Principals víctimes

En aquest apartat s'exposen i s'estudien els diferents autors que s'han interessat en les persones que foren un blanc important per al bàndol sublevat. A través dels diferents treballs realitzats per Garí, Lizarbe, Ferón, entre altres, s'intenta analitzar les principals víctimes de la repressió i determinar quines són, per a ells, les causes principals d'aquesta persecució.

L'historiador Garí ha estudiat les principals víctimes de la repressió i les xifres que deixaren. El primer objectiu del nou govern era acabar amb el sistema democràtic de la Segona

²³Preston, “El Holocausto español: odio y exterminio en la Guerra Civil y después” (Barcelona, 2011), p. 517.

República i tots el que fossin simpatitzants d'aquesta, ja que, d'aquesta manera, protegien el nou règim que s'acabaria imposant. No obstant això, algunes forces de l'ordre públic o, fins i tot, grups militars, es varen mantenir fidels al govern central. A Mallorca, en un primer moment, l'aixecament no comptava amb l'adhesió unànime de tota la societat illenca. Les autoritats civils majoritàriament estaven en contra, així com els partits republicans progressistes i les organitzacions obreres. Aquesta oposició es va manifestar principalment a Palma, on es va proclamar vaga general durant uns quants dies. Aquesta negativa també va arribar a diferents pobles de Mallorca (Pollença, Sa Pobla, Bunyola, Lluçmajor...) i també als municipis on hi havia una forta implantació del sindicalisme obrer (Manacor, Sóller, Binissalem i Esporles). Malgrat tots aquests moviments, Garí explica que no varen tenir gaire força i van ser ràpidament controlats per les forces franquistes a punta de pistola.

A partir d'aquí, descriu com van començar les persecucions i execucions cap a tots els militants obrers i simpatitzants de la República. "L'objectiu era atemorir i eliminar la població "no afecta» amb el nou règim." ²⁴ Per tant, varen començar a cercar tots els dirigents dels partits d'esquerres i les organitzacions obreres, però no només es varen centrar en l'àmbit polític sinó que també començà una persecució cap als docents, periodistes, professionals liberals o maçons que no havien pogut abandonar l'illa i, que sabien que eren simpatitzants. Així doncs, no només volien acabar de manera política amb la seva oposició sinó que també volien anul·lar qualsevol opinió contrària al règim, és a dir, una societat sense criteri o llibertat d'expressió que no fos l'indicat per ells.

En aquest sentit, Lizarbe explica que les víctimes de la repressió a Mallorca després de l'aixecament militar contra la Segona República Espanyola eren, majoritàriament, individus i col·lectius identificats amb l'esquerra política i el moviment republicà. Especialment, apunta que els comunistes afiliats varen ser els principals damnificats per aquesta repressió. "Malgrat la poca força que tenia el PCE en comparació a altres indrets, fou un dels primers objectius de la repressió, la finalitat de la qual va ser desplaçar qualsevol possible intent de resistència. Com a mínim foren afusellats uns seixanta militants comunistes. A diferència dels dirigents socialistes, indica Ginard, que foren empresonats i executats després de ser sotmesos a peculiars consells de guerra..." ²⁵

²⁴Garí Salleras, "La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939)" (Mallorca, 2017), p. 571.

²⁵Lizarbe Lainez, "La repressió a Mallorca durant la guerra civil. Estat actual de les publicacions" (Barcelona, 2014), p. 16.

Això va provocar centenars de morts, al mateix temps que moltes persones varen acabar recloses en presons i camps de concentració dispersos per l'illa. Ha estat una preocupació essencial en donar respostes en el nombre de víctimes de la repressió, l'historiador Ginard recopila diverses estimacions sobre les xifres i les persones que foren implicades en aquestes modalitats repressives. Hi ha informacions properes a l'òrbita republicana que ens indiquen que la repressió a Mallorca va ser molt important, però en la majoria dels casos aporten simples estimacions globals. A partir d'aquest moment, varen començar a aparèixer diferents estudis amb estimacions de víctimes molt variades, moltes considerades excessives.

Garí diu que, en general, la major part de les dades que han presentat han estat exagerades o presenten errors, encara que, no lleva el clima d'horror que es vivia a Mallorca durant la guerra. Un aspecte molt important d'aquest moment i que en molts de casos ha perdurat fins a l'actualitat és el silenci de moltes famílies dels afectats. El mutisme d'aquestes persones, en molts casos, incapaces de reviure o reconstruir moments tràgics i gairebé amenaçats per la por, no han ajudat a poder esbrinar les víctimes ni tampoc a resoldre dubtes dels fets. Francisco Espinosa, assenyala que durant els primers anys de la democràcia “moltes famílies no van gosar inscriure la desaparició d'un familiar, i de vegades van reconèixer per escrit que els seus familiars havien mort de manera natural. Potser la dictadura franquista hagi aconseguit criminalitzar in aeternum les víctimes de la repressió.”²⁶

Garí esmenta la feina del periodista i escriptor Llorenç Capellà que publica el *Diccionari Vermell*, una valuosa recerca que identifica els noms i cognoms de prop de nou-centes persones que van perdre la vida a causa de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca. Aquesta obra és molt emprada pels historiadors i investigadors per comptabilitzar i contrastar les morts causades pels feixistes. Tot i això, és difícil establir una exactitud de persones assassinades.

En definitiva, tot i la resistència inicial en diferents localitats de l'illa, les forces franquistes van aconseguir controlar la situació de forma ràpida, iniciant una allau de persecucions i execucions que va ser dirigida no només contra polítics sinó també contra persones afiliades a sindicats, escriptors, docents, periodistes i també els familiars d'aquests.

²⁶ Garí Salleras, “La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939)” (Mallorca, 2017), p. 520.

4. La dona com a subjecte d'estudi

La dona és una figura que va sofrir la repressió del bàndol sublevat. Aquestes també participaren de manera activa en la política i no quedaren al marge dels moviments republicans. A través dels diversos estudis de Garí²⁷ o Ferón²⁸ podem saber que les dones mallorquines sofriren aquesta repressió i de quina manera van ser tractades i torturades.

Així com diuen Adriana Cases²⁹ i Teresa María³⁰, en la majoria d'estudis sobre la repressió femenina durant en el franquisme es continua definit com a una assignatura pendent dins la memòria de la repressió històrica. Destaquen el difícil accés a certes fonts documentals i arxius sobre aquests fets a Espanya, però és una qüestió que es pot globalitzar, ja que la repressió contra aquestes fou menor perquè se'ls donava menys protagonisme polític. Per tant, això feia que la repressió damunt aquestes s'estudiés com un annex dins aquests estudis generals. No serà fins passat els anys que es comenci a valorar la dona i la repressió que aquestes sofriren, destacant els diferents tipus de repressió.

Ambdues autores destaquen les carències davant les fonts documentals i l'accés restringit que hi havia. Varen haver d'acudir en diverses ocasions a la utilització de les fonts orals, que aportaren les experiències de primera mà de moltes de les dones que varen ser represaliades i “y que no podían haber llegado de otra manera a formar parte de la historia.”³¹

Sola i López expliquen com varen ser les pròpies represaliades que varen contar al món tot allò que s'havia intentat ocultar de la seva història. Destaquen les obres de Mercedes Núñez, Carlota O'Neill, Juana Doña, entre d'altres. En aquests treballs també s'han destacat els volums de Tomasa Cuevas, que va recollir els testimonis de moltes dones que varen passar gran part de la seva vida a les presons de Franco. Aquestes primeres obres sorgeixen amb el

²⁷Garí Salleras, “La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939)” (Mallorca, 2017).

²⁸Ginard i Ferón, “Temes 2. -La repressió contra les dones a les Illes Balears (1936-1948)” (Mallorca, 2018).

²⁹Cases Sola i Ortega López, “La investigación sobre la represión femenina y violencia sexual en el franquismo: Evolución historiográfica” (Espanya, 2020).

³⁰Cases Sola i Ortega López, “La investigación sobre la represión femenina y violencia sexual en el franquismo: Evolución historiográfica” (Espanya, 2020).

³¹Cases Sola i Ortega López, “La investigación sobre la represión femenina y violencia sexual en el franquismo: Evolución historiográfica” (Espanya, 2020), p. 349.

propòsit de lluitar contra el silenci i l'oblit, i reivindicar la memòria que havien intentat esborrar, per tant, era una manera d'alçar la veu per les que no van poder fer-ho.

Una qüestió a comentar, així com ho fa Lizarbe, és el fet que historiadors com Ginard o Garí sempre han intentat al llarg de la història que les seves investigacions sempre utilitzin un llenguatge inclusiu. Per tant, sempre que parlen de la repressió durant la Guerra Civil es refereixen als dos gèneres. No obstant això, sí que es considera que hi ha estudis que, majoritàriament, tendeixen a presentar més el gènere masculí. Es pot dir que gairebé els únics historiadors que han obert les portes a la repressió cap a les dones i les conseqüències que aquestes comportaren són Ginard i Garí. Lizarbe comenta que també hi ha autors que parlen sobre això, però que encara hi ha una gran manca d'estudis i publicacions sobre aquest fet històric.³² Aquesta qüestió sempre s'ha estudiat com si fos un cas aïllat i això sempre produirà que la dona sigui una figura separada del que va passar, com si no formés part de la repressió viscuda si no una figura més oblidada a la que no donen la mateixa importància que al gènere masculí.

Garí explica que durant molts anys la repressió que sofriren les dones durant la Guerra Civil i el franquisme no s'esmentava, però sí que va succeir aquest tipus de repressió cap a elles. Sembla que les dones republicanes no varen existir, però no va ser així, ja que sofriren episodis molt sagnats i que marcaren un abans i un després en la història de les dones en aquest país. L'autor comenta com encara hi ha famílies que no volen parlar d'aquest període per por, per tant, podem veure com la repressió i les tortures que sofriren varen ser horribles.

Tot i això, un dels entrebancs que esmenta Garí és la dificultat de poder trobar informació sobre aquest fet, ja que la història sempre tendeix a donar més importància i rellevància als personatges masculins, la qual cosa complica la investigació. Així com diu també Ferón; "la feminització de la Història, és a dir, realitzar els nostres estudis a través d'una visió de gènere i, d'aquesta manera, estarem a la vegada democratitzant la història."³³ La feina de Ferón ha estat imprescindible per poder tractar i descobrir nous fets sobre la repressió cap a les dones

³²Lizarbe Lainez, "La repressió a Mallorca durant la guerra civil. Estat actual de les publicacions" (Barcelona, 2014), p. 22.

³³Garí Salleras, "La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939)" (Mallorca, 2017), p. 342.

mallorquines, sobretot enfocat cap al món penitenciari durant la Guerra Civil i la postguerra.

Com ja s'ha comentat abans, les dones varen ser imprescindibles perquè varen tenir un paper destacat en la vida política i social de Mallorca durant el segle XX. Així com anomena Garí, moltes d'elles varen donar suport al projecte modernitzador de la República i formaren part dels moviments d'esquerres. A més a més, també eren participants de diversos partits i organitzaren diversos mítings o trobades on defensaven els seus ideals i rebutjaven aquestes idees conservadores. L'autor destaca la figura de Maria Mayol, ja que va ser una de les candidates a llistes electorals, era coneguda com *la diputada roja*. Una altra a destacar és Magdalena Cifre que fou batlessa de Lloret de Vistalegre entre el mes de gener i maig del 1933.

Ferón que també parla i menciona a Maria Mayol, explica que durant aquest període es crearen grups femenins d'esquerres i començaren a difondre's símbols i fets destacats que varen marcar un abans i un després dins el feminisme. A més, destaca així com altres autors, que just en aquest moment també es proclama el dia de la dona treballadora, que assolí un gran impacte a Palma, on es feren actes als quals assistiren unes 2.000 persones.

L'autor fa molt d'èmfasi en la figura d'Aurora Picornell, ha fet més estudis sobre la seva figura. No serà només cosa de Ferón, sinó que molts altres historiadors ressaltaran la simbologia d'Aurora relacionada amb el comunisme. Picornell estarà relacionada també amb Margarita Leclerc que va ser una activista molt important a l'illa. Leclerc incorporà a Picornell a la Lliga Laica de Mallorca. Així doncs, cal destacar la figura d'Aurora perquè va ser una figura cabdal pel feminisme a Mallorca, ja que creà el Secretariat de la Dona del PCE juntament amb les seves companyes Antònia i Maria Pascual.

Ferón argumenta que no es té gaire informació sobre la participació femenina en les diverses accions de resistència que tengueren a Mallorca, Menorca i Eivissa. És cert que la figura d'Aurora va ser cabdal pel moviment comunista i feminista a Mallorca, però perquè els estudis que hi ha sobre ella són tan pocs? Si és una de les figures més destacades dins la resistència mallorquina. Per quin motiu es fa més referència o s'estudia més aquestes qüestions des del gènere masculí?

La participació femenina fou cabdal en el terreny sindical, ja que moltes dones eren contràries als ideals de l'alçament militar. Algunes d'elles varen destacar per les seves idees i

per l'activa participació que tengueren en aquest àmbit, mentre que altres eren simpatitzants o afiliades en aquestes organitzacions o partits. Ginard també esmenta que moltes d'elles tenien aquesta tendència política perquè algun familiar era afiliat a alguna força progressista o esquerrana. Per aquest tipus de compromís polític i per la defensa del paper igualitari entre homes i dones, aquestes varen ser durament reprimides. Ferón apunta aquest fet on diu que les dones varen ser molt més importants del que es pensa en aquesta lluita contra la repressió franquista i que, moltes vegades, no se'ls dona la rellevància que els hi pertoca. Les conseqüències d'aquesta participació va ser l'empresonament, la tortura i la humiliació de moltes. Josep Massot també corrobora aquestes paraules de Ferón.

Cal destacar, així com ho fa Lizarbe, que Margalida Capellà³⁴ va dedicar uns volums que fan referència exclusiva a les dones, la qual ha estat un gran fons documental per historiadors com Ginard, entre altres. Aquests estudis de Capellà han tractat els empresonaments femenins. A més, l'historiador Josep Massot diu que la lectura d'aquestes entrevistes el van ajudar a donar molta més força a les seves conclusions. La història no es basa només en una part d'aquesta, perquè aquesta tingui rigor històric s'han d'abordar totes les parts que abraça.

Lizarbe també destaca l'obra del periodista Antoni Tugores, *Víctimes invisibles*, on dedica el seu espai a mostrar episodis de la guerra o de temps posteriors protagonitzats per dones. Aquests estudis i memòries ens ajuden a poder construir la figura de la dona o ubicar-la dins la guerra i també dins la repressió que, evidentment, també visqueren. Són estudis que defensen la seva imatge i que la reivindiquen de qualque manera. "Queralt Solé, mencionada per Lizarbe, apunta que el que succeeix a Mallorca és un clar exemple de la voluntat dels sublevats de no permetre que la dona es situés a un nivell d'igualtat envers l'home en tots els aspectes de la vida i castigar-les si ho feien. Per això van ser eliminades les màximes representants polítiques i amb reconeixements social de l'illa."³⁵ Aquests estudis evidencien que la dona també participà de manera activa en aquesta lluita contra el franquisme, no quedaren callades ni deixaren que fossin silenciades pel que pensaven.

Com bé diu Garí, un total de 28 dones foren assassinades, de les quals, 17 moriren durant la Guerra Civil i les 11 restants moriren durant la postguerra. En el seu estudi divideix entre les que van ser assassinades pel seu compromís polític, les que van empresonades i castigades i

³⁴Capellà, "Republicanas del 36: Memòria oral" (Cornellà del Llobregat, 2015).

³⁵Lizarbe Lainez, "La repressió a Mallorca durant la guerra civil. Estat actual de les publicacions." (Barcelona, 2014), p. 29.

adoctrinades i, finalment, les que varen ser sotmeses a diferents abusos sexuals. Ferón, en el seu estudi de la repressió contra les dones a les Illes Balears³⁶, menciona que va haver-hi unes 1.500 víctimes de desaparicions forçades a Mallorca i les Pitiüses, al voltant d'una quinzena eren dones, per la qual cosa podríem dir que l'1% de desaparicions durant la repressió franquista pertoca a l'àmbit femení. A més a més, a partir de la informació recopilada per Llorenç Capellà al *Diccionari Vermell*, l'historiador pot donar informació d'altres dones que foren reprimides.

Tot i això, Lizarbe considera que els estudis sempre recauen en la repressió sexuada deixant de banda altres morts. Mentrestant, Ginard intenta no perdre de vista cap dels dos aspectes. Personalment, Garí també fa un estudi exhaustiu sobre la repressió i les morts causades. Parla sobre les dones que varen ser represaliades i, les divideix segons el criteri que utilitzaren: les dones empresonades, les que foren castigades i torturades i les que foren assassinades. D'aquesta manera, es pot dir que Garí també fa una gran anàlisi sobre la repressió que aquestes sofriren, de la mateixa manera que Ginard. Són dos historiadors que documenten molt bé les estadístiques de la repressió cap a la dona a Mallorca.

En diverses ocasions s'han fet afirmacions com aquesta; “Carmen Alcalde expressa que la guerra va prendre a la dona per home i la sort de la dona correria per vegada primera en el país la mateixa sort que la del home, encara que aquesta seria la mort, no gaudint de privilegis.”³⁷ Afirmacions que es poden posar en dubte, ja que la dona va ser castigada tant per ser contrària als ideals franquistes com pel mateix fet de ser dona. Les tortures que aquestes visqueren; violències, abusos, injustícies, entre altres, varen ser recurrents i es dirigien en molts casos cap a una violència sexual. Per tant, dir que per “primera vegada corrien la mateixa sort” és, si més no, una anàlisi poc profund i certament tendenciós.

Conxita Mir, també citada pels diferents historiadors esmentats anteriorment, parla sobre la figura femenina i la repressió exercida sobre elles. Al seu estudi de la repressió franquista als països catalans³⁸ fa referència al que sofriren les dones per les seves ideologies polítiques, i moltes vegades, la repressió contra aquestes sovint va ser més gran que la que sofriren els homes. Era com una espècie de càstig cap a elles. Moltes d'elles varen ser empresonades

³⁶Ginard i Ferón, “Temes 2. -La repressió contra les dones a les Illes Balears (1936-1948)” (Mallorca, 2018).

³⁷Lizarbe Lainez, “La repressió a Mallorca durant la guerra civil. Estat actual de les publicacions” (Barcelona, 2014), p. 27.

³⁸Curcó, “La repressió franquista als Països Catalans” (Barcelona, 2008).

juntament amb els seus fills, molts nascuts ja dins el centre i molts altres van ser donats en adopció.

Lizarbe explica que no consta de cap paper on la legislació franquista disposés d'un tractament específic en funció del gènere. Es considera que els mètodes utilitzats contra homes i dones van ser els mateixos sense cap classe de distinció. Evidentment, una qüestió que podria ser bastant discutida perquè els papers escrits poden ser una cosa molt diferent del que realment passà en la vida real. Cap autor té reticències a l'hora d'afirmar que "les dones mallorquines tenien una escassa formació política i no és d'estranyar que la persecució fos a causa d'algun familiar o amic que formes part de la militància esquerrana."³⁹ Una afirmació bastant absurda si es coneix el cas d'Aurora Picornell o altres que si tenien una formació política i que, participaren activament en mítings o actes polítics. Moltes dones varen ser assassinades pels seus ideals i perquè participaren dels diversos actes fets pels republicans o socialistes, per tant, és un error generalitzar d'aquesta manera, ja que es lleva importància en els casos de dones que si tenien formació política i que, en conseqüència foren assassinades per aquest.

Per acabar, només es pot dir que els i les autores que han estudiat aquest tema estan d'acord que és de total certesa que les dones foren objecte d'una repressió específica, articulada amb una sèrie de mètodes i tècniques denigrants que no coincideixen amb la dels homes. Per tant, la repressió cap a les dones és una categoria totalment diferenciada, ja que l'objectiu principal d'aquest nou sistema era silenciar i matar a totes aquestes dones que tenien una opinió pròpia i que no es deixaven manipular. Aquestes eren realment un enemic clau a combatre. Eren les que feien por en aquest sistema repressor, per això varen ser les primeres a sofrir aquests mètodes repressius, ja que significaven una amenaça clara.

Així com diuen també Solas i López⁴⁰, el *boom* de les investigacions històriques sobre el franquisme fou en els anys noranta. Així com han destacat ja diverses autores, mencionades anteriorment en el text, les dones sempre s'estudiaven com un apèndix de les investigacions i no com un subjecte històric. Varen començar a sorgir llibres com *Mujer, cárcel, franquismo. La prisión Provincial de Málaga (1937-1945)*, va ser la primera obra que estava dedicada a la

³⁹Lizarbe Lainez, "La repressió a Mallorca durant la guerra civil. Estat actual de les publicacions" (Barcelona, 2014), p. 27.

⁴⁰Cases Sola i Ortega López, "La investigación sobre la represión femenina y violencia sexual en el franquismo: Evolución historiográfica" (Espanya, 2020).

presó de dones que van ser empresonades i les causes perquè aquestes varen ser empresonades. A partir d'aquí, s'obrirà un camp de producció historiogràfica sobre aquest fet.

La comparació de les dones mallorquines amb la resta de dones no canvia gaire la repressió exercida sobre elles. Així com diu Ana Martínez⁴¹, els estudis de gènere han estat relativament tardans. Han aparegut estudis, biografies, principalment de dones republicanes, estudis locals...

Darrerament, s'ha avançat molt sobre la repressió que patiren. El 2006 Aïda Lorenzo i Esther Llorenç varen posar veu a la història de les dones republicanes que participaren en el conflicte i que, per tant, no quedaren al marge d'aquest. Totes les aportacions han ajudat a poder construir cada vegada més la història d'aquestes dones, a més, de dones estrangeres que també foren partícips d'aquesta guerra. Ana destaca com les fonts orals i locals han permès tenir una idea de la ideologia que tenien aquestes i de quin bàndol formaven part, deixant clar les figures més destacades de cada població i quines activitats dugueren a terme.⁴² Per tant, es pot dir que tant les dones mallorquines com les de la resta d'Espanya patiren una repressió semblant.

Cal dir també que en els estudis esmentats, la majoria d'aquests no apliquen una perspectiva de gènere pel que fa a l'anàlisi de la repressió durant la Guerra Civil, amb l'excepció de Lizarbe i alguns estudis de Ferón. Malgrat que es reconeix i s'afirma que les dones també van ser víctimes de la repressió franquista, tracten aquesta com un aspecte secundari dins dels treballs generals, sense tenir en compte la situació social de la figura de la dona dins de la societat de l'època.

4.1 La repressió i tècniques emprades des d'una perspectiva de gènere

En aquest apartat s'analitzaran els diferents estudis sobre la repressió i les tècniques emprades pel bàndol sublevat. De quina manera utilitzaren la violència sobre elles, si hi hagué una diferència entre la violència exercida al gènere masculí i la que dugueren a terme en contra de les dones... Així doncs, s'analitzaran els diferents centres i les diferents dones que foren reprimides, sigui pel seu compromís polític o per un motiu extern a la política.

⁴¹Martínez Rus, "Mujeres y Guerra Civil: un balance historiográfico" (Madrid, 2014).

⁴²Martínez Rus, "Mujeres y Guerra Civil: un balance historiográfico" (Madrid, 2014), p. 342.

La repressió que sofriren les dones va ser brutal, ja com bé hem pogut documentar en el punt anterior. Aquestes foren reprimides a través de diferents modalitats, així com bé explica Garí en la seva tesi doctoral⁴³. L'autor ho divideix entre les dones assassinades pel seu compromís polític, les que van ser empresonades i les que foren sotmeses a diferents abusos. Tot i això, afirma que a Mallorca i, en el conjunt balear, cap dona fou executada durant la Guerra Civil i la postguerra per sentència judicial. Hi havia una certa suspicàcia per part dels tribunals franquistes a l'hora d'executar a les dones perquè era molt més fàcil fer-ho a través d'altres mètodes com la violència sexual, humiliació, tortura i, fins i tot, l'assassinat. Evidentment, tot això enfora dels ulls públics i la població. Era un tipus de repressió que la dugueren amagada per poder protegir-se les espatlles i no crear rebuig cap als seus sistemes.

Garí comença explicant que els primers moviments del bàndol franquista s'inicien amb detencions i alguns assassinats d'algunes dones, tant a Palma com a altres municipis de Mallorca. Les condicions que visqueren aquestes foren tan extremes que moltes moriren per diverses malalties dins els centres i altres acabaren per suïcidar-se. Un fet a destacar que explica l'autor és que la seva eliminació està ben documentada, tot i que s'ha d'aclarir que l'assassinat cap a les figures femenines durant el transcurs de la guerra fou una pràctica nova que instauraren a l'Estat espanyol els grans grups de poder de la repressió. Un fet que, certament, demostra la gran brutalitat que reberen tots els que defensaven les seves ideologies d'esquerres i la seva simpatia amb la República. Ginard ens permet conèixer dones antifeixistes, en particular les dones mallorquines comunistes, que van ser figures emblemàtiques en la defensa de la II República.

Un fet a destacar, segons Garí, és que la repressió cap a les dones va ser quelcom bastant nou en aquest període, perquè aquesta violència física mai havia anat exercida cap a elles. No obstant això, cal tenir en compte que les dones havien patit una violència sistemàtica domèstica i en gairebé qualsevol conflicte militar. Durant gairebé qualsevol època, i més, durant una guerra, els bàndols militars segrestaven les dones i eren víctimes d'abusos sexuals. Per tant, no crec que fos un fet aïllat sinó que és una repressió que les dones han sofrit al llarg de la història. Si bé és cert que pot ser bé que la violència no fos dirigida concretament cap a elles, però sí que en sofriren les conseqüències indirectament. En aquest cas, però, la dona

⁴³Garí Salleras, "La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939)" (Mallorca, 2017).

també és un blanc perquè representa els nous ideals d'esquerres i, per tant, és un agent important dins de l'entramat político-social.

L'exèrcit, juntament amb el suport de la Falange, els representants municipals, la Guàrdia Civil, Policia i les milícies ciutadanes es convertiren en els autèntics responsables de l'assassinat i la desaparició de moltes dones. S'ha de tenir clar que l'objectiu d'aquest nou poder era tallar de sota-rel la idea que la dona i l'home tenien els mateixos drets, això era inviable per als més conservadors que sempre havien tengut i tendran la imatge de la dona com a una figura sotmesa a la de l'home. Per tant, així com diu Garí, aquestes dones revolucionàries es convertiren en el primer objectiu del bàndol sublevat. Com ja s'ha mencionat abans amb Ferón, Aurora Picornell amb les germanes Maria i Antònia Pasqual, Catalina Flaquer, Pilar Sánchez i Joana Vaño es convertiren en les primeres víctimes d'aquest nou govern.

També menciona la figura d'Aurora en els seus diversos estudis, ja que per ell és possiblement el cas més representatiu de la dona que va morir en defensa dels seus ideals polítics i la lluita que aquesta va protagonitzar per defensar en el que ella creia. Formava part d'una família de tradició obrera i on els seus pares tenien afiliació dins els partits esquerrans. A més, va ser col·laboradora de la publicació federalista *Ciudadania* i de *Nuestra Palabra*. Eren revistes comunistes de Palma on va escriure diversos articles en defensa a la classe obrera. Garí també comenta que Picornell va ser militant en la Joventut Republicana Federal i de les comunitats comunistes. Cal destacar que Aurora va escriure diversos articles en defensa de la dona treballadora, sota el pseudònim d'Amparo Pino. D'aquesta manera, podem veure que aquests autors li han volgut donar la importància que aquesta es mereix després de tota la lluita que va fer pels drets de la dona dins un món totalment patriarcal i masclista. Tot i això, és evident que molts historiadors no consideren tan rellevant la seva figura, ja que els estudis sobre ella són gairebé escassos.

Deixant de banda les figures més destacades, Garí també parla de les diverses dones que foren empresonades i les tortures a les quals foren sotmeses. Conta que amb el començament de la guerra es produïren les primeres detencions de persones, però dia rere dia, les entrades a presó augmentaven, la qual cosa provocà la necessitat d'allotjar als presos a nous centres. No hi havia cabuda per més persones. Aquests nous espais seran els ja coneguts Castell de Bellver, la presó *Estaciones*, Can Mir... Però el destí inicial va ser la Presó Provincial de

Palma on varen conuiuïre homes i dones les primeres setmanes del conflicte. Tot i això, menciona que va haver-hi la necessitat de crear un centre específic per a dones, que serà la reconeguda presó de Can Sales. Cal destacar així com ho fa Ginard “La repressió femenina de la Guerra segueix sent una assignatura pendent. Com ja hem expressat, la major part de les dones que la patiren quasi mai explicaren el que hagueren de suportar, molt especialment, les dones empresonades, un fet molt humiliant i vexatori.”⁴⁴ Moltes dones foren empresonades com a ostatges dels seus familiars que eren els que estaven afiliats a partits d’esquerrres o que tenen ideologies contràries al règim.

Lizarbe destaca que pel que fa a l’illa està dins un gran buit bibliogràfic malgrat ser considerada una de les presons més cruels de l’Estat, on un gran nombre de dones sofriren els tentacles repressius. Ricard Vinyes també exposa que la repressió penitenciària també es va donar dins el món femení, però ell destaca que va haver-hi diferències molt importants que marcaren a les dones empresonades i a tota la seva família, a més de la importància que té això en l’àmbit de memòria històrica. Margalida Capellà també parla sobre la repressió penitenciària, especialment de Can Sales, on argumenta el mateix que exposa Garí. Comenta que, anteriorment, va estar ocupada per *las Hermanitas de los pobres*, que acollien nines orfes.

Com hem mencionat anteriorment, pel gran nombre de presos varen tenir la necessitat d’obrir o habilitar nous centres. Aquest fou el cas de Can Sales que serà una presó exclusiva per a dones. La seva obertura va ser l’11 de novembre del 1936 on ingressarem 31 dones, tot i que, amb el transcurs de la Guerra el nombre de preses va anar en augment, però cal ressaltar que en cap moment varen passar del centenar de preses. Ja sabem que moltes de les que estaven preses no era pel seu compromís polític, moltes estaven allà sense motiu i altres com a ostatges, on Garí explica que aquesta paraula significava el següent; “La paraula «rehén» era una categoria que significava que mentre no aparegués el seu espòs per fer front a les acusacions, l’esposa quedava empresonada i els seus fills abandonats.”⁴⁵ Moltes dones varen estar baix aquesta condició sense tenir informació ni cap motiu per la seva detenció com són els casos de Maria Cardell, Francesca Ferrari, Catalina Massutí, entre altres.

⁴⁴Garí Salleras, “La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939)” (Mallorca, 2017), p. 363.

⁴⁵Garí Salleras, “La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939)” (Mallorca, 2017), p. 366.

A mesura que passaren els mesos de Guerra, la presó de Can Sales anava augmentant el nombre segons els motius exposats anteriorment. Però, Garí apunta que després de la postguerra canvia l'organització i el nombre de preses del centre penitenciari de dones mallorquines. Així doncs, passaran de ser 100 recluses a quasi 1000 dos anys més tard. El moment més crític de la presó va coincidir amb els darrers mesos del 1940 i els primers de 1941, però a partir del 1942 el nombre de preses va reduir-se notablement. L'autor també destaca un altre fet important on diu que a mitjans dels quaranta, la presó de Can Sales passà a ser dirigida per les germanes de la congregació de San Vicenç de Paüls. Això va provocar un augment de la disciplina i també de la pressió evangelitzadora contra aquestes. Evidentment, era una forma d'adoctrinament que tenia la dictadura franquista, ja que l'església era un pilar essencial dins el nou estat.

A partir d'aquest moment, la presó de Can Sales durant la guerra i el franquisme es gestarà dins un entorn ple de por, exili i càstig. Garí, aclareix que no era molt habitual l'aplicació de la força física, però que la disciplina que imposaren les *monges negres* fou molt dura. Els càstigs habituals eren més de caràcter psicològic, com per exemple l'aïllament, la prohibició de visites, tortures, etc. Aquest fet provocà un gran mal dins les preses que aconseguiren sobreviure perquè no voldran recordar el que passaren allà i tampoc han volgut parlar-ne mai. L'autor ens conta com moltes de les famílies no varen aconseguir que aquestes parlessin. Això ens dona una idea de la terrible situació que degueren viure, a tot el que estaven sotmeses allà dins, però seran coses que es quedaran al voltant de tots els racons de la presó i dins la memòria de les que sofriren aquell martiri. Això serà la conseqüència d'un sistema repressor que a través de la por i el temor callarà la població.

Garí ens proporciona alguns exemples de les dones que estaren preses allà dins i patiren els càstigs que se'ls imposaven. Parla de Dolores on destaca que, aquesta, mai va voler recordar la seva història. Isabel Coll, que aquesta explica que recordava que les monges les agredien amb un cullerot. Pura Manzanares conta com: “de vegades les feien patir fam durant dies, i en arribar l'hora de dinar anunciaven el repartiment de menjar. Aleshores, les carcelleres els

portaven una poal amb excrements.”⁴⁶ Per tant, es pot veure clar el gran calvari que varen viure les preses de Can Sales, i això només són alguns dels exemples que posa l'autor.

També exposa les condicions en què estaven les diverses recluses. Argumenta que vivien en unes pèssimes condicions que provocaren que moltes de les que estaven allà emmalaltissin. La manca d'espai i d'higiene dificultaven les bones condicions d'aquestes, la mala alimentació en què eren sotmeses i la falta d'aigua potable, entre d'altres, eren gran part de la violència que aquestes visqueren. Moltes de les preses moriren entre les reixes o a l'hospital per patir malalties com la tuberculosi o el càncer, normalment, les víctimes eren dones menors de cinquanta anys. Com s'ha esmentat anteriorment i, en diverses ocasions, moltes de les preses moriren a causa del suïcidi per les males condicions en què eren sotmeses, sobretot per la pressió que tengueren per convertir-se a la fe catòlica.

Un cas conegut i que Garí assenyala és el cas de Matilde Landa, que es va afiliar al Partit Comunista d'Espanya, i també es va intentar allistar a l'exèrcit, així com ho feien els homes, però no ho va aconseguir. Després d'això, es va allistar a tasques sanitàries a un hospital de guerra. Aquesta dona va ser recluida i va ser objecte de tortures, intentant-la adoctrinar i convertir al catolicisme perquè això significaria una gran propaganda pel règim i aconseguiria incentivar a les altres recluses a fer-ho. Va ser separada de les preses i només podia parlar amb una catequista. Va ser sotmesa a diversos xantatges, amenaces... Amenaces tan dràstiques dirigides a nins petits que estaven dins la presó, per aquest motiu, va decidir finalment batejar-se. Però el fet va acabar en tragèdia, ja que: “Landa va demanar pujar a la infermeria que estava situada al pis més alt i caigué pel forat de l'escala de la presó. Va agonitzar uns tres quarts d'hora, moment que fou aprofitat pel capellà de la presó per batejar-la en articulo mortis.”⁴⁷ Podem dir que el final de Matilde va ser terrorífic, ja que va ser pressionada a convertir-se a una religió que rebutjava. Aquest fet l'acabà conduint al suïcidi. Cal destacar la figura del capellà, que en els moments més agònics de Matilda la bateja sense el seu consentiment, mostrant una vegada més la crueltat que tenia el nou règim.

⁴⁶Garí Salleras, “La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939)” (Mallorca, 2017), p. 371.

⁴⁷Garí Salleras, “La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939)” (Mallorca, 2017), p. 375.

Una de les altres tècniques emprades pels repressors i que esmenta l'historiador Garí és l'extracció de fills de les recluses, que eren arrebatats per donar-los a famílies benestants i afins al règim. Altres foren internats dins centres escolars eclesiàstics i, en molts casos, aquests centres es convertiren en llocs de tortura, maltractaments, humiliacions i abusos sexuals. D'aquesta manera, aquests nins patiren un gran calvari tant físicament com psicològicament. Evidentment, era com una espècie de càstig cap a les seves mares perquè sabien que, on podien fer més mal, era a través dels fills, i que aquests pagaren les conseqüències per ser fills d'aquests afiliats esquerrans.

L'historiador exposa que molts d'aquests també patiren la humiliació d'haver de demanar ajuda a les noves autoritats, a causa de la fam i la misèria que patien. En aquests casos, eren nins petits, fills d'aquestes persones represaliades que tenien altra manera de poder sobreviure que no fos demanant caritat a les monges, fins i tot, a la mateixa Falange. “A la llista hi figuren 117 noms dels quals la meitat tenien menys de 10 anys. La llista també confirma que el servei es donava bàsicament als fills dels executats.”⁴⁸

Per altra banda, no només hi havia els assassinats i la repressió penitenciària, moltes altres dones foren sotmeses a càstigs físics, abusos i agressions... Com argumenta Garí; “Fou una repressió en silenci i també amagada.”⁴⁹ Els càstigs psicològics o d'humiliació que empraven no es dona en el cas dels homes. El rasurat del cap, l'obligació de beure oli de ricí... Però, sobretot, la primera era un estigma temporal que identificava que una dona havia estat a la presó, i, en moltes ocasions, sense cap acusació en concret. Les famílies de les empresonades o dels empresonats també patiren complicacions, ja que, l'opinió pública feia que aquests fossin mal vists i, en la majoria dels casos, afectava en els ingressos econòmics. Moltes vegades les dones s'havien de posar a treballar per poder subsistir, però si era el cas en què trobaven feina podien patir greus humiliacions.

El rasurat del cap era una tècnica utilitzada a gran escala, és a dir, les dones, a la resta d'Espanya, també patiren aquest fet. Fins i tot eren conegudes com a *pelonas* pels seus propis repressors. El cos era un espai simbòlic que varen utilitzar a favor seu, era objecte de

⁴⁸Garí Salleras, “La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939)” (Mallorca, 2017), p. 383.

⁴⁹Garí Salleras, “La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939)” (Mallorca, 2017), p. 376.

representacions i d'imaginariis, era una mena de càstig i control per part del poder.⁵⁰ Va haver-hi una sèrie de símbols i metàfores relacionades amb el cos. Els cabells era una manera d'identificar a una dona i la seva feminitat. Per tant, és una pràctica que era emprada a totes bandes.

Altres mètodes que explica Garí és com les dones que tenien familiars amagats o desapareguts havien de presentar-se davant les autoritats locals o provincials amb la intenció que aportassin informació sobre la persona perseguida o desapareguda. Un altre mètode de càstig psicològic emprat per les autoritats foren simulacres d'afusellaments. Era una pràctica utilitzada per represaliar molts homes, però també s'utilitzava per castigar algunes dones. “Les dones i, molt especialment, les vídues patiren tot tipus de càstigs psicològics, vexatoris i humiliants. Vivien en silenci, no podien plorar, ni expressar la seva ràbia, ni dur dol pels seus familiars assassinats, fins i tot, no sabien on foren enterrats.”⁵¹ Havien de viure amb la incertesa del que havia passat, de si aquesta persona ha aconseguit escapar, si l’han assassinat, afusellat...

Garí, per acabar ja amb aquest apartat sobre càstigs i abusos sexuals que patiren les dones, argumenta com les autoritats desferen totes les aliances matrimonials que s’havien fet durant la Segona República, fent que aquests es tornessin a casar per l’església i, si havien tengut fills, eren obligats a batejar-los. A més a més, moltes de les dones no tenien constància d’on eren els seus marits perquè els perderen durant la repressió i no sabien res d’ells. Això feia que aquestes necessitassin aquest certificat per poder tornar a contraure matrimoni. Això farà que vagin a la recerca d’informació a través de les autoritats civils i eclesiàstiques. Massot i Muntaner afirma que a través d’aquesta conducta arribaren els detalls sobre la desaparició de certes persones i qui eren els seus responsables. “També hi hagué vídues que s’acostaren als seus confessors. En aquests casos, a canvi de la informació, algunes dones foren sotmeses a diferents humiliacions, fins i tot, hagueren d’accedir a abusos de caràcter sexual.”⁵² La qual cosa provocarà que moltes dones optin per no casar-se, per no haver de sofrir aquests tipus

⁵⁰Quílez Esteve, ““Pelonas” y rapadas: imágenes-trofeo e imágenes-denuncia de la represión de género ejercida durante la Guerra Civil española” (Pennsilvània, 2018), p. 490.

⁵¹Garí Salleras, “La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939)” (Mallorca, 2017), p. 382.

⁵²Garí Salleras, “La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939)” (Mallorca, 2017), p. 384.

d'abusos i humiliacions. Evidentment, era una manera més de mantenir el control damunt elles.

Hi ha una historiadora francesa que estudiarà aquesta violència de gènere durant la guerra civil, Maud Joly. En el seu treball *Las violencias sexuales de la espanyola: paradigmes para una lectura cultural del conflicto*, parla sobre com el cos de la dona sempre serà utilitzat com a mesura per castigar, humiliar i vèncer als enemics. En totes les guerres, les dones sempre seran utilitzades com a trofeu, ja que per aquests que la guanyaven, era una manera d'intensificar encara més la seva victòria. Per tant, després d'haver llegit tot el que han anat investigant els diferents historiadors, les dones i els homes patiren una gran repressió per part bàndol franquista amb diferències significatives. Les dones eren violades, castigades i empresonades sense cap mena de motiu en concret, moltes vegades només perquè eren família o esposa de persones contràries al règim, però elles eren les que en rebien les conseqüències. Eren pressionades per donar informació sobre les persones que estimaven, torturades a les presons sense poder menjar o privades de visites, i finalment, separades dels seus fills. Per tant, es veu una clara evidència que la repressió contra les dones va ser, en molts casos, més cruel i venjativa que la dels homes. Era una manera de reivindicar el seu poder damunt la figura femenina. Sola i López també destacaren la figura de Maud Joly, ja que serà la que introduirà la repressió sexual cap a les dones, que hauran enriquit els textos acadèmics que vendran i que ja hi havia. Aquest concepte es va acollir amb gran interès per la historiografia de la repressió femenina espanyola i es va començar a repensar la clau qualitativa que hi havia, cercant els tipus de violències més brutals i d'altres que tenien càstigs més simbòlics en el sexe.

En comparació a la resta de dones espanyoles que també patiren la repressió per part del bàndol sublevat, es pot veure com a l'article d'Estevez fa referència a les atrocitats que patiren aquestes. Mutilacions, violacions, tortures, vexacions... Crida l'atenció que diverses dones fossin mutilades, ja que no em consta que a cap article relacionat amb la repressió de les dones mallorquines s'hagi mencionat que aquestes patiren tortures d'aquesta índole. Per tant, podria ser una diferència clara.⁵³ A més, Estevez explica que les autoritats, per mostrar el seu poder damunt elles, les obligaven a prendre oli de ricí, que és un laxant. Els hi rapaven

⁵³Quílez Esteve, ““Pelonas” y rapadas: imágenes-trofeo e imágenes-denuncia de la represión de género ejercida durante la Guerra Civil española” (Pennsilvània, 2018), p. 493.

el pèl, a vegades incloses les celles, i eren obligades a passejar per la via pública amb la intenció d'humiliar-les. “Rapar a las mujeres operaba como un acto simbólico de castración —pues el pelo se vincula con el vigor, la fuerza, la seducción y la belleza —, mientras que el aceite de ricino era al mismo tiempo arma falangista —pues provocaba vómitos, diarreas, abortos e incluso la muerte por hemorragia”.⁵⁴

Com s'ha mencionat anteriorment, el rasurat a les dones era un símbol de poder que exercien sobre elles, un símbol de sexualitat i bellesa, per tant, una altra forma d'humiliació cap a aquestes. Com assenyala Joly Jud, aquesta pràctica va suposar un abans i un després en la història de la violència cap a les dones. Aquest mètode no va ser una cosa exclusiva de l'Espanya bèl·lica o de la posterior dictadura sinó que era una pràctica utilitzada en la Itàlia feixista així com a l'Alemanya dels anys 1920. Tot i que a Espanya, aquestes dones foren fotografiades per fer encara més extensiva i pública la seva humiliació, per desgràcia, se'n conserven poques.

Lizarbe també considera que les dones no patiren les mateixes experiències penitenciàries que els homes, moltes d'elles es varen veure privades de la seva llibertat per qüestions familiars i no pels seus ideals, és a dir, que eren dones completament alienes a qualsevol pensament polític, però que foren castigades de igual manera. Moltes d'aquestes eren acompanyades dels seus fills, i algunes hagueren de presenciar la seva mort.

En conclusió, es pot dir que les dones represaliades durant la Guerra Civil, varen ser sotmeses a diverses humiliacions, violències físiques i psicològiques, i abusos sexuals. Es va intentar anul·lar per complet la identitat de les víctimes. Una repressió totalment diferenciada de la dels homes, que així com diu Ferón, varen rebre una persecució molt diferent de la dels seus companys barons. Per una banda, la repressió exercida per la dictadura franquista, i per altra, la violència sexista que hi havia. En aquest sentit, es podria dir que el tema de la repressió constitueix un exemple representatiu del permanent problema que ha marcat la història d'Espanya des de sempre, la invisibilitat de la dona com a subjecte històric.⁵⁵ Per tant, de

⁵⁴Quílez Esteve, ““Pelonas” y rapadas: imágenes-trofeo e imágenes-denuncia de la represión de género ejercida durante la Guerra Civil española” (Pennsilvània, 2018), p. 493.

⁵⁵Ginard i Ferón, “La repressió política a les Balears sota el franquisme: de la Guerra Civil al final de la dictadura (1936-1975)” (Castelló, 2012), p. 23.

forma general, aquests nous enfocaments i perspectives s'han utilitzat per repensar els àmbits i conceptes de la repressió femenina i la violència sexual en el franquisme.

A trets generals, la repressió patida per les dones a Mallorca i a la resta d'Espanya va ser molt semblant, i no trobem grans diferències entre els territoris, tret de les tortures amb mutilacions. No obstant això, comparar el dolor i la repressió sempre és un tema delicat ja que no es tracta de dades ni estadístiques sinó de sentiments, pors, desgràcies personals, etc. Tot això és complicat de descriure i analitzar i, per tant, sempre s'ha de tractar des del respecte i tenint en compte que no descrivim fets objectius sinó vides personals, cada una d'elles única i incomparable.

5. Conclusions

La història sobre la repressió a Mallorca ha estat estudiada per grans autors. Els principals i més importants són Josep Massot, juntament amb Bartomeu Garí i David Ginard. Aquests sempre han utilitzat una mirada global i generalitzada de la repressió. Ginard i Garí, a diferència també de Massot, seran dels primers a parlar sobre la repressió cap a la dona, com varen ser les presons penitenciàries, les seves condicions, entre d'altres. No obstant això, encara queden interrogants relacionats amb la repressió franquista a Mallorca, perquè tot i que ja hi ha moltes investigacions sobre aquest esdeveniment, encara queden moltes zones de l'illa que han quedat al marge d'aquests estudis. El que sí que s'ha pogut comprovar és una diferència cronològica entre els diferents historiadors principals. Massot és el primer que va començar a parlar sobre la repressió a Mallorca, però s'ha pogut observar que posarà més èmfasi a la qüestió militar i estratègica que dugueren a terme els italians. Citarà en diverses ocasions al comte Rossi i les aviacions italianes, per tant, se centrarà més en l'estratègia militar, deixant més de banda la repressió cap a la població de Mallorca i de quina manera l'exerciren.

Després, es pot veure una segona etapa de Ferón on sí que farà uns estudis més enfocats a la repressió a l'illa i a més, serà dels primers a donar una visió de gènere i a estudiar la repressió exercida contra les dones. Realitzarà diversos estudis enfocats en la figura d'Aurora Picornell i les Roges del Molinar. I una darrera etapa que acaba amb Garí, que serà la figura més

destacada en els estudis sobre la repressió, ja que realitzarà molts treballs de recerca de manera exhaustiva: els centres penitenciaris, les víctimes i, també, sobre les dones. Per tant, abastarà gran part dels estudis que s'han fet recentment sobre la repressió a Mallorca i, també, dels més importants que hi ha en aquests moments. A més a més, gràcies als diversos estudis sobre Garí s'han pogut comprovar i analitzar diverses fosses comunes on restaven persones assassinades i dur a terme futures excavacions.

Així doncs, com hem comprovat, les víctimes principals van ser els militants d'esquerrres i republicans, així com professionals i intel·lectuals. Les dones, tot i la seva activa participació en la resistència, van patir una repressió que ha estat històricament menys visible. Per això, és fonamental que els estudis històrics integrin una perspectiva de gènere per oferir una comprensió completa i justa de la repressió franquista. A més, cal tenir en compte que la repressió a Mallorca, com a altres territoris amb una forta concepció de nació i una cultura pròpia, no només va tenir com a objectiu l'eliminació física dels opositors, sinó també la destrucció de qualsevol altre element de resistència ideològica i cultural. Això es va manifestar en la repressió cultural i lingüística.

Garí és un dels historiadors més citats en el treball perquè és l'autor que més ha investigat sobre aquest tema i el que té estudis més recents sobre la repressió a Mallorca. A més, un fet innovador que aporta Garí és la utilització de fonts orals o d'exemples de repressió que han viscut persones determinades. Això ens deixa el seu testimoni, la qual cosa ens aporta una visió més enriquidora i més propera sobre els fets que succeïren a l'illa. És l'autor més destacat perquè té estudis sobre temes diversos i, en alguns casos, molt concrets. Sobre la planificació estratègica, sobre la repressió a la dona, els centres penitenciaris... Uns estudis exhaustius que ens donen una visió global, però completa de tot el que passà, sense deixar de banda cap fet. A més, que també cita diversos estudis importants que han dut a terme altres historiadors.

Duent a terme aquest treball és fàcil adonar-se de què la repressió durant una guerra civil o un conflicte militar és un tema complicat, ja que no es pot aplicar una anàlisi de manera uniforme. Cada cas és particular i presenta diferències significatives que han de ser analitzades des d'una perspectiva més personal i local. Això es deu al fet que la repressió va adoptar formes molt diverses segons el lloc, el moment i les circumstàncies específiques de cada situació. Cada individu i comunitat va sofrir una repressió distinta en funció dels factors

socials, polítics o les vides personals de cada un. Òbviament, sempre es poden comptabilitzar víctimes, però les pèrdues emocionals i els traumes psicològics queden per sempre. D'aquesta manera, els relats personals i les històries individuals sempre aportaran matisos que són indispensables per tenir un estudi complet i just.

Una qüestió pendent sobre la repressió a l'illa de Mallorca és intentar donar una visió molt més local, és a dir, fer una investigació, en un futur, enfocada a pobles determinats, els quals no han estat objecte d'interès durant moltes dècades. Com varen viure els pobles més petits aquesta repressió? Què defensaven? Quina quantitat de pobles van resistir? Quantes persones van haver d'exiliar-se? Són preguntes que avui dia no tenen una resposta clara perquè fan falta estudis per poder donar una mirada més propera a la realitat global sobre el que varen viure els mallorquins durant aquests anys. Una història explicada a escala local per arribar a tenir una idea més completa i acurada.

Bibliografia

- BUSQUETS, S. S.: “Les dificultats d’articulació de l’oposició antifranquista: el cas de Mallorca”. Barcelona, *Cercles: revista d’història cultural*, 2011, pàg. 38-54.
- CAPELLÀ, M. (2015). “Republicanas del 36: Memoria oral”, a RUIZ ACEVEDO, F.: *Guerra i repressió franquista a les Balears*, pàg. 19-23 de *Revista Memòria antifranquista del Baix Llobregat*, Cornellà del Llobregat, 2015.
- CASES SOLA, A. i ORTEGA LÓPEZ, T. M.: “La investigación sobre la represión femenina y violencia sexuada en el franquismo: Evolución historiográfica”. Espanya, *Revista Ayer*, 2020, núm. 118, pàg. 347-361.
- CURCÓ, C. M.: “La repressió franquista als Països Catalans”. Barcelona, *Catalan Historical Review*, 2008, pàg. 269-281.
- ESPINOSA, F.: *Violencia roja y azul*. España, 1936-1950. Barcelona, Editorial Crítica, 2010.
- ESPINOSA, F.: “La investigación de la represión franquista 40 años después (1979-2020)”, a GABARDA, V.: *Violencia, conceptualización, memoria, represión, estudios, monumentalización, exhumaciones*, núm. 9, pàg. 91-114 de Fondo Dokumentalaren Langaia, Navarra, 2021.
- GARÍ SALLERAS, B.: *La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939): memòria d’una eliminació planificada*. Mallorca, Universitat de les Illes Balears, 2017.
- GINARD i FERÓN, D.: “La repressió política a les Balears sota el franquisme: de la Guerra Civil al final de la dictadura (1936-1975)”, a TORRES, R.C. i NAVARRO, J.: *Temps de por al País Valencià (1938-1975): estudis sobre la repressió franquista*, pàg. 295-321 d’Universitat Jaume I, Castelló, 2012.
- GINARD i FERÓN, D.: *Aurora Picornell: feminismo, comunismo y memoria republicana en el siglo XX*. Granada, Editorial Comares Historia, 2018, pàg. 1-119.

- GINARD i FERÓN, D.: “Temes 2. -La repressió contra les dones a les Illes Balears (1936-1948)”. Mallorca, *Plecs d'història local*, 2018, núm. 168, pàg. 5-7.
- IBÁÑEZ JUNCOSA, J.: *El republicanisme d'esquerres a Mallorca. El cas de Lambert Juncosa Iglesias*. Mallorca, Universitat de les Illes Balears, 2020.
- LEDESMA, J. L.: “Franco y las violencias de la Guerra Civil: Manual de uso para un retrato blando de la represión franquista”. Open Access, *Revista Hispania Nova*, núm. 1 Extraordinari, 2015, pàg. 150-182.
- LIZARBE LAINEZ, P.: *La repressió a Mallorca durant la guerra civil. Estat actual de les publicacions*. Barcelona, Universitat de Barcelona, 2014.
- MARTÍNEZ RUS, A.: “Mujeres y Guerra Civil: un balance historiográfico”. Madrid, *Studia Historica: historia contemporánea*, 2014, núm. 32, pàg. 333-343.
- MASSOT i MUNTANER, J.: *El Primer franquisme a Mallorca: guerra civil, repressió, exili i represa cultural*. Barcelona, Abadia de Montserrat, 1996.
- MASSOT i MUNTANER, J.: “Las etapas de la represión en Mallorca (1936-1939)”, a RUIZ ACEVEDO, F.: *Guerra i repressió franquista a les Balears*, pàg. 5-8 de *Revista Memòria antifranguista del Baix Llobregat*, Cornellà del Llobregat, 2015.
- PARRON, A.: “La represión franquista en Ibiza y Formentera”, a RUIZ ACEVEDO, F.: *Guerra i repressió franquista a les Balears*, pàg. 34-38 de *Revista Memòria antifranguista del Baix Llobregat*, Cornellà del Llobregat, 2015.
- PRESTON, P.: *El Holocausto español: odio y exterminio en la Guerra Civil y después*. Barcelona, Editorial Debate, 2011.
- QUÍLEZ ESTEVE, L.: ““Pelonas” y rapadas: imágenes-trofeo e imágenes-denuncia de la represión de género ejercida durante la Guerra Civil española”. Pennsilvània, *Hispanic review*, 2018, vol. 86, núm. 4, pàg. 487-509.